

Doi: 10.30520/tjsosci.1136629

Chantal Mouffe ve Jurgen Habermas'ın Demokrasi Yaklaşımlarının Karşılaştırma Çalışması

A Comparative Study of Chantal Mouffe and Jurgen Habermas' Democracy Approaches

İsmail Hakkı ELÇİ*

Öz

Habermas, 20. yüzyıl demokrasisinin liberaller-demokratlar arasındaki ikilem ve temsili demokrasinin küçük bir azınlığın çıkarlarını koruyacak şekilde işlemesinden dolayı meşruiyetini ve temsil yeteneğini kaybettiğini iddia ederek “iletişimsel eylem” ve “kamusal alan” kavramsallaştırmaları üzerinden müzakereci demokrasi anlayışını oluşturur. Chantal Mouffe ise; “Özdeşim”, “keyif” ve “kurucu dışsal” gibi kavramlarla kolektif kimliklerin siyasal antagonizmalar yarattığını ve demokrasinin kurucu unsuru olarak gördüğü bu antagonistik yapının aşılamayacağını iddia ederek, antagonizmaların ehlileştirilmesi anlamına gelen “agonizm” yaklaşımını geliştirir. Siyasalın antagonizmalara dayalı yapısının korunduğu, çatışma halinin etkisizleştirilip düşmanın “hasıma” dönüştüğü yeni agonistik yapıda demokrasinin işlerliğinin artacağını iddia eder. Bu makale Mouffe ve Habermas'ın Radikal ve Müzakereci demokrasi anlayışlarının karşılaştırması amacını taşır. Karşılaştırmalı ve niteliksel betimleyici yöntemin kullanıldığı çalışmada ulaşılan temel sonuç: Her iki yaklaşımın da amacı temsil niteliği yüksek ve daha iyi işleyen bir demokrasi arayışı olmakla beraber; Habermas'ın kamusal alanın çatışmalı ya da rekabete dayalı yapısını iletişime ve bireyin rasyonelliğine affettiği önemle aşip bu iletişimsel eylemin kesin bir mutabakat ile sonuçlanacağını iddia etmesi ütopyik bir yaklaşım olarak nitelendirilmesini kolaylaştırmıştır. Buna karşılık Mouffe toplumda kimlik ve aidiyet duygularının yarattığı bölünmeleri göz önünde tutarak daha gerçekçi bir demokrasi yaklaşımı geliştirmişken, çatışmanın rekabete, düşman muhalifin hasım muhalife; yani antagonizmaların agonizme hangi araçlarla ve nasıl dönüştürüleceği konusunda eksik bir yaklaşım sergilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Jurgen Habermas, Chantal Mouffe, Demokrasi, Agonizm, Antagonizm.

Abstract

Habermas forms the deliberative understanding of democracy through the conceptualizations of "communicative action" and "public sphere". He claims that the functioning of democracy will increase in the new agonistic structure where the structure of the political based on antagonisms is preserved, the state of conflict is neutralized and the enemy turns to "grant". This article aims to compare Mouffe and Habermas' understanding of Radical and Deliberative democracy. The main conclusion reached in the study in which the comparative and qualitative descriptive method was used: Although the aim of both approaches is to seek a democracy with high representation quality and better functioning; Habermas's claim that this communicative action will result in a definite consensus, surpassing the conflicting or competitive structure of the public sphere with the importance he attributes to communication and the rationality of the individual, has facilitated its qualification as a utopian approach. On the other hand, Mouffe developed a more realistic democracy approach by considering the divisions created by the sense of identity and belonging in the society, while the conflict is against competition, the enemy

* Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, ihelcim@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3348-4852>

opponent's opponent; that is, it has taken an incomplete approach to the means and how to convert antagonisms to agonism.

Keywords: Chantal Mouffe, Jurgen Habermas, Democracy, Agonism, Antagonism.

Giriş

Demokrasi kavramı ve uygulanma biçimleri dönemsel olarak değişmiş, günümüze kadar dinamik bir kavram ve siyasal katılım modeli olarak gelmiştir. Uzun bir dönem boyunca sadece halkın yönetime katılması anlamında kullanılmış, yöntemsel olarak doğrudan ve temsili olarak uygulanmıştır. Antik Yunan gibi uygarlıklarda doğrudan katılım metodu istisna tutulursa, uygulanma yöntemi olarak fazla bir değişikliğe uğramamış asıl değişim demokrasinin anlamı ve kapsamında görülmüştür. Teknolojik gelişmeler sonucu daha yoğun ve etkili bir şekilde yaşanmaya başlanan küreselleşme kültür, aidiyet ve kimlik gibi olgular üzerinde de etkisini göstermiş bu olguların homojenleşme eğilimi göstermelerini beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapının kültür, kimlik ve aidiyetler temelinde değişmesi siyasal katılım modellerinin de dönüşümünü zorunlu kılmış, yeniden üretilen bu olgulara göre tartışılmasını sağlamıştır. Bu tartışmalar özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yani sosyalist cephenin dağılması ile beraber yoğunlaşmaya başlamıştır. Uzun bir süredir liberalizm ile eklemlenmiş ve öyle tanımlanan demokrasi bu dönemden sonra anlam değişikliğine uğramış ekonomik ve siyasal liberalizmin toplumun değişen formuna uygun bir demokrasi anlayışının oluşmasını engellediği ileri sürülmeye başlanmıştır. Liberalizmin birey ve rasyonellik ilkelerinin, kollektif kimliklerin ve insanın duygusal boyutunun siyasal alandaki etkilerini göz ardı ettiği için siyasal katılımın ve siyasete olan ilginin azaldığı bunun da demokrasinin yüksek katılım temelinde doğru işlemlerini engellediği iddia edilmeye başlanmıştır. Liberalizmin demokrasi üzerinde kurduğu hegemonyanın demokrasi tartışmalarını engellediğinden hareketle demokrasi bu hegemonyadan kurtarılıp farklı bir şekilde tanımlanmaya başlanmıştır.

Jurgen Habermas demokrasinin içinde bulunduğu bu krizden ancak bozulmuş ve yozlaştırılmış kamusal alanın tekrar kurulması ile mümkün hale geleceğini ileri sürmüştür. Kurduğu kamusal alanda eşitlik ve özgürlüğü sağlayan normların sayesinde kamusal topluluk siyasal sorunları özgürce tartışıp yorumlamakta ve bu süreç sonunda tam bir mutabakat ya da müzakere doğmaktadır. Müzakerenin doğmasını ve bu sayede sorunların çözülmesini sağlayan tartışma ve ikna hareketlerini barındıran bu sürece İletişimsel eylemler adını vererek demokrasi yaklaşımını da bu kuramlar üzerine bina etmiştir. İletişim ve bunun sonucunda doğru olmasa dahi ortak bir konsensüsün sağlanacağına emin olan Habermas bu kararı ortak aklın ürünü olduğu için siyasal sorunların çözümünde demokratik katılım adına büyük bir ilerleme taşıdığını iddia etmiştir. Aydınlanmanın birey ve akıl vurgusunu devam ettiren Habermas yarım kalan aydınlanmanın bu şekilde tamamlanacağını ileri sürmüştür; kamusal alanda iletişim, tartışma ve müzakereyi demokrasi yaklaşımının merkezine yerleştirmiştir.

Chantal Mouffe liberalizmi farklı yaklaşımları içinde barındıran ancak birey, rasyonellik ve kollektif kimliklerin reddi üzerinde aynı öze sahip bir fikirler ailesi olarak tanımlar. Bazı liberalleri bu konuda daha ilerici görüp istisna tutarak liberallerin çoğunun ve Jurgen Habermas'ın demokrasi anlayışlarını eleştirir. Mouffe kollektif kimliklerin, kollektif aidiyetlerin ve siyasal duyguların toplumda çatışmaya dayalı antagonizmalar yaratmaya devam ettiğini liberal, müzakereci ve post-geleneksel yaklaşımların bu durumu kavrayamayarak göz ardı ettiğini ileri sürer. Bahsedilen çevrelerin bireycilik ve rasyonalite merkezliliğinden kaynaklanan toplumda kimlik temelinde olan ayrışmaların artık geçerli olmadığı ve toplumda herkesi kapsayan rasyonel bir mutabakatın var olabileceği savlarının gerçekçi olmadığını

söyler. Mouffe; kolektif kimlik, aidiyet ve siyasi duyguların yarattığı ayrışmadan hareketle siyasal alandaki çatışmaya dayalı antagonizmaların aşılamayacağını ve antagonizmaların ancak ehlileştirilebileceğini ileri sürer. Siyasalın antagonistik yapısının ortadan kaldırılmasının demokrasinin ortadan kaldırılması anlamına geleceği, demokrasinin kurucu unsuru olan bu yapının yeni bir ilişki biçimi üzerinde şekillendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Çatışmaya dayalı antagonizmalara dayanan ilişkileri çatışma ve düşman ekseninden çıkarılıp, rekabet ve hasım ilişkisine dönüştürülebileceğini iddia eden Mouffe yeni ilişki biçimini agonizm olarak kavramsallaştırır. Demokrasi anlayışını rekabet ve hasımlık ilişkileri üzerine kurduğundan da Mouffe'un yaklaşımı radikal demokrasi olarak nitelendirilmiştir.

Karşılaştırmalı yöntemin kullanıldığı bu çalışmada Mouffe ve Habermas'ın demokrasi yaklaşımları bu çerçevede mukayese edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Habermas'ın demokrasi yaklaşımı ele alındıktan sonra, Mouffe'un demokrasi anlayışı incelenmiş; sonuç bölümünde ise yaklaşımlar arasında karşılaştırmalı bir perspektif sağlanmaya gayret edilmiştir.

1. Jurgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı Üzerinden Müzakereci Demokrasi Kavramının Analizi

Habermas'ın müzakereci demokrasi kavramının anlaşılması O'nun "iletişimsel eylem" kuramı ve "kamusal alan" kavramsallaştırmasının anlaşılmasına bağlıdır. Zira Habermas'ın demokrasi tanımlamasının merkezinde iletişim ve iletişimin bir çıktısı olan müzakere yatmaktadır. Habermas iletişimsel eylem, araçsal eylem ve stratejik eylem olarak kategorilendirdiği eylem türlerinden iletişimsel eylemlerin temelinde uzlaşım amacı yattığını söyleyerek iletişimsel eylemleri diğerlerinden farklılaştırıp siyasal konularda daha fazla önemser. Diğer eylem türlerinde kişisel ya da ideolojik amaçlar belirleyiciyken, iletişimsel eylemlerde karşılıklı anlama, yorumlama ve bunun sonucunda ortak bir anlaşmaya varma amacı yatmaktadır (Akkol, 2019: 176).

Kamusal alan kavramı iletişim ve uzlaşımın gerçekleştiği alandır. Bu alan devlet mekanizmasının üstünde sivil toplumun alanıdır. Sivil toplumun elemanları ya da kamuoyu olarak adlandırılan kitle özgür bir iletişim neticesinde bu alanda eşitlik, özgürlük ve adalet gibi haklarını güvence altına alarak geliştirir. Bu alanda iletişim özgürlüğünü güvence altına alan normlar ve pratikler mevcut olduğundan alanın eleştirel bir ortam niteliği kazanmasını sağlamaktadır (Habermas, 1974: s. 49-53; Behabib, 1999: 102-105). İletişim ve uzlaşımın gerçekleştiği bu alanın yapısal güçlerin ve medya gibi aktörlerin araçsal ve stratejik eylemleri ile daraltılması, yozlaşması ve manipüle edilmesi mümkündür. Chantal Mouffe'un da eleştirdiği bir nokta olan rasyonellik ve akıl bu eylemleri yönlendiren temel etmen olmaktadır. Zaten Habermas bu kavramları araçsal rasyonel, stratejik rasyonel ve iletişimsel rasyonel olarak adlandırmış, bireyi çıkarlarını gerçekleştirmede rasyonel olarak hareket eden bir aktör olarak tanımlamıştır (Habermas, 2001: 18-23).

Habermas iletişimsel kuram ve kamusal alan tanımlamalarını yaptıktan sonra temsili demokrasinin eleştirisini bu tanımlamalar üzerinden yapmaya başlar. Kamusal alan ile temsili demokrasi arasında bir illiyet bağı kurarak, kamusal alanda olumlu ya da olumsuz gelişmelerin demokrasi üzerinde aynı doğrultuda etkili olduğunu ileri sürer. Kamusal alanın bozulup niteliklerini yitirmesi temsili demokrasinin yozlaşmasını beraberinde getirirken, alanın belirtilen özelliklere sahip olması temsili demokrasinin işlevinin artmasını sağlamaktadır. Ancak Habermas'a göre; kamusal alan parti, çıkar grupları, yapısal güçler ve ticari medya gibi güçler tarafından yozlaştırılıp daraltıldığı için kendisinden bekleneni gerçekleştirememekte bu da temsili demokrasiye yansımaktadır. Temsili demokrasi kamusal alanın dışında gerçekleşmeye başladığından kamuoyunun sorunlarına yabancı küçük bir azınlığın çıkarlarını

gerçekleştiren bir araç haline gelmiştir (Habermas, 2007: 176-178). Habermas'ın iletişime verdiği önem burada ortaya çıkmakta, yozlaştırıcı güçlerin araçsal ve stratejik eylemlerinin iletişimsel eylemi sekteye uğratması kamusal alanı bütünüyle bozmaktadır. Yani iletişim ve dil demokrasinin işlerlik kazanmasında en önemli araçlar olarak ortaya çıkmakta, müzakere ve uyum iletişim sayesinde gerçekleşmektedir.

Habermas kamusal alan ile demokrasi arasında birbirinden etkilenme konusunda karşılıklı bir illiyet bağı kursa da kamusal alanda belirtilen uzlaşının ve uyumun sağlanmasını demokrasinin doğru bir şekilde işlemesine bağlamıştır. Toplumdaki uzlaşma ya da herkesi kapsayan tam bir mutabakatın gerçekleşmesini demokrasinin doğru bir şekilde işlemesine bağlayan Habermas; yozlaşmış, kamusal alanın sorunlarına yabancılaşmış ve küçük bir azınlığın çıkarlarını gerçekleştirir olmuş temsili ya da liberal demokrasinin alternatifi bir demokrasi modelinin oluşturulması gerektiğini ileri sürerek müzakereci demokrasi gibi üçüncü bir model önerir.

Modernitenin ve aydınlanmanın akla verdiği önemin üzerine düşeni yapabilmesi ya da yarım kalmış aydınlanmanın tamamlanabilmesi için kamusal alanın bu yozlaşmadan kurtarılıp yeniden kurulması gereklidir. Özellikle 20. yüzyılda kamusal alana ait olan kamusal topluluklar iktidarı yönlendirmekten ve iktidara katılmaktan uzaklaştırılmış, uzlaşma ve müzakereye uzak, sadece kendi çıkarlarına odaklanmış, tüketici-seçmen konumuna düşürülmüşlerdir (Habermas, 2018: 300-307; Özkan, 2017: 241-242). Habermas liberaller ile demokratları ya da cumhuriyetçileri birbirinden ayırır. Bu ayrımı Mouffe da kabul eder. Habermas'a göre liberaller ve demokratlar arasındaki farklılık bir çelişki ya da anlaşmazlık yaratmakta bu da liberal demokrasi için bir kriz hali oluşturmaktadır. John Lock'u takip eden liberaller için insan hakları ve hukukun üstünlüğü tarafından güvence altına alınan bireysel dokunulmazlık bir öncelik oluştururken, Rousseau'yu takip eden demokratlar ya da cumhuriyetçiler için halk egemenliği ve siyasal katılım öncelik oluşturur. Liberallerde hükümet meşruluğunu bireysel özgürlükleri ve insan haklarını sağlamadaki başarısından alırken, demokratlarda hükümet meşruluğunu halkın egemenliğinden almaktadır (Mouffe, 2018: 97).

Habermas bu anlaşmazlık ve ikililiğin yarattığı kriz halinden kurtulmanın ikisinin kabul edeceği ortak akla ve rasyonaliteye dayanan müzakereci demokrasiden geçtiğini ileri sürer. Ona göre liberal demokrasinin, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının demokratik katılımı ile sağlandığı bir sistem olarak tanımlanması ve oluşturulması rasyonel olarak ulaşılabilecek en doğru karardır. Burada özel ve kamusal alanın birlikteliği oluşturulmuştur (Mouffe, 2018: 98-99).

Habermas'da hem liberaller ve demokratlar arasındaki çatışmaların hem de kamusal topluluk ile yönetici azınlığın birbirinden yabancılaşmasının yarattığı krizden kurtulmanın yolu olarak önerilen müzakereci demokrasinin dayandığı en temel faktör müzakereyi ve uyumu sağlayan iletişimdir. Bütün bu kuramsal anlatıdan sonra müzakereci demokrasi kavramının da ana hatları belirmiş oldu. Müzakereci demokrasi, demokrasinin daha da demokratikleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Habermas müzakereci demokrasi modelini, kamusal alandaki iletişimsel eylemlerde meydana gelen kesintilerin siyasal sorunların uzlaşma ve ortak akıl ile çözülmesini engellediğinden hareketle, kamusal alanın sağlıklı bir iletişim eylemi üzerinden yeniden kurularak bireyin siyasal sürece, temsil ile değil bizzat kendisinin katılabileceği bir model olarak öne çıkartır (Gutman, 1996: 417-418). Müzakereci demokraside bireyler kamusal alanda sorunları iletişimsel akıl sayesinde özgürce tartışıp yorumlayarak sorunu çözücü tek bir mutabakata varırlar. Taraflar arasında bir pazarlıktan çok ikna etme çabası vardır. Burada önemli olan hakikati bulmak değil tarafların birbirini ikna edip müzakereye varmasıdır (Erdoğan, 2012: 29). Habermas akla o kadar önem verir ki siyasal sorunların bu tartışma ve ikna sürecinde kesin bir karara bağlanacağından emindir.

Habermas'ın formülünde bir anlamda kamusal alanda tartışılan sorunlardan bütün herkes eşit olarak haberdardır ve iletişimsel akıl sayesinde herkes tartışmaya katılarak ortaya çıkacak mutabakatta pay sahibi olur. Burada önemli olan kamusal alanda özgür iletişimi sağlayan normların varolması, bütün yurttaşların engelsiz ve eşit bir şekilde kararlara katılım imkanlarına sahip olması ve ekonomik eşitsizliklerin olmamasıdır (Zabunoğlu, 2018: 806; Erdoğan, 2017: 300-303). Bu faktörlerin işlerliği kamusal alanın sağlığını, kamusal alanın sağlığı da kararlara katılımı ve demokrasinin işlerliğini arttırmaktadır.

Sonuç olarak Habermas toplumun üyeleri arasında iletişim olanaklarının engelsiz olduğu, herkesin eşit bir şekilde kararlara katılım sağlayabildiği, sorunların tartışılıp, konuşulup, eleştirilebildiği bir kamusal alan tasarlar. Tasarladığı bu alanda sorunların tartışılarak herkes için geçerli ortak bir mutabakata varılmasından tam emindir. Bu alan karar alanıdır. Ayrıca klasik liberal ekonomiden aldığı bireyin rasyonelliği iddiasından hareketle alınan kararın herkesin faydasına olduğu konusunda da hemen hemen şüphesi yoktur.

2. Chantal Mouffe ve Radikal Demokrasi

Mouffe, Habermas'ın müzakereci demokrasi modelini ve çoğu liberalin demokrasi tezlerini aşırı bir bireycilik, herkesi kapsayan ortak bir mutabakat ve rasyonaliteye fazla güven üzerinden eleştirmeye başlayıp radikal demokrasi denilen modelini geliştirir. Müzakerecileri ve liberalleri toplumdaki antagonizmaları tam olarak kavrayamadıklarını ileri sürerek, kolektif kimliklerin, siyasal duyguların ve özdeşimlerin yarattığı antagonistik siyasal yapının aşılamayacağını, toplumda tam bir mutabakatın mümkün olmadığını ve tam bir mutabakatın demokrasinin altını oymak olduğunu Carl Schmitt, Freud ve Laclau gibi kişilerin kuramlarını kullanarak karşı çıkar. Antagonizmaların demokrasinin kurucu unsuru olduğundan hareketle onları ortadan kaldırıp toplumda tam bir mutabakat sağlamak değil onları dönüştürme ve ehlileştirmenin demokrasinin işlerliğini arttıracığını ileri sürer ve bunu da “agonizm” olarak adlandırır (Mouffe, 2018: 7-30).

Chantal Mouffe “agonizm” fikrini siyasal ve antagonizma kavramları üzerinden tanımlar. Mouffe siyaset ile siyasal arasında net bir çizgi çizer. “Siyasalın” toplumun kurucu unsuru olan antagonizmaya denk düştüğünü, siyasetin ise antagonistik toplum yapısından kaynaklanan çatışmaların, birlikte yaşamayı mümkün kılacak şekilde, çözümlenmesini sağlayan pratikler ve kurumlar kümesine gönderme yaptığını ileri sürer (Mouffe, 2018: 7-30). Siyaseti ontik yani varlıksal bir olgu olarak düşünürken, siyasal ontolojik bir düzeyde konumlandırarak toplumun varoluşunda bizzat kurucu bir unsur olarak yerleştirir. Siyasalın en temel niteliği hiçbir zaman yok edilemeyecek antagonistik yapısıdır. Bir manada siyasal karşıtlıkların ve zıtlıkların dünyası olarak tahayyül edilir. Siyasal sorunlar her zaman karşı iki ucu bünyesinde barındırırken, bu iki ucu uzlaştırmak neredeyse imkansızdır (a.g.e., 7-30). Siyasal sorunların bu yapısı rasyonel bir anlaşma ve mutabakatı olanaksız kılıp, çözüm adresi olarak iki karşıt uç arasından birini seçmeyi gösterir.

Chantal Mouffe siyasalın antagonistik yani çatışmalı yapısı üzerinden Liberallerin ve müzakereci demokrasi savunucularının herkesi içeren ve herkesin kabul edeceği rasyonel bir mutabakatın yaratılabileceği tezlerini ve uğraşlarını eleştirmek için kullanır. Bu tezin birkaç istisna dışında hemen hemen bütün liberaller tarafından ileri sürüldüğünü söyleyerek, liberalizmi farklı fikirler barındırır da aynı öz üzerinde temellenen bir düşünceler ya da fikirler ailesi olarak tanımlar. Bu özün bireycilik, rasyonalite ve kolektif kimliklerin doğasının reddi gibi ilkelerden oluştuğunu ileri sürer. Liberallerin bireycilikten hareketle toplumun çoğulcu yapısını, rasyonaliteden hareketle toplumun antagonistik yapısını inkar ettiklerini söyler. Mouffe'a göre; Liberaller toplumdaki çoğulculuğun daima bir çatışma potansiyeli taşıdığını,

rasyonel bireyin bu çatışma halini herkes için geçerli bir mutabakata dönüştüremeyeceğini kavrayamazlar (Mouffe, 2015a: 99).

Mouffe siyasalın antagonistik yapısının savunusunda Carl Schmitt'in fikirlerinden sık sık yararlanır. Schmitt siyasalın bünyesinde belirsiz ya da gri alanlar taşımadığı bunun yerine kesinlik barındıran ve birbirine karşıtlık üzerine kurulan kimliklere dayandığını ileri sürer. Siyasalın anlaşılmasının dost-düşman ya da biz-onlar gibi karşıt kimliklerin anlaşılmasına bağlı olduğunu söyleyen Schmitt, siyasalın bir karar alanı olduğunu ileri sürer (Schmitt, 2006: 44-47). Schmitt antagonizmayı "tam olarak karar verilemez bir alanda karar verme zorunluluğu" olarak tanımlayarak rasyonel mutabakatın uzlaşma konusundaki sınırını belirler. Schmitt buradan hareketle liberallerin toplumda uzlaşma ve istikrarı sağlamada önemli bir araç olarak gördükleri demokrasiyi de eleştirir. Demokrasinin ancak ve ancak tamamen homojen bir bütünlük barındıran, çoğulcu olmayan bir toplumda var olabileceğini ileri sürerek (Schmitt, 2017: 39-41), demokrasinin biz-onlar ya da dost-düşman gibi katı ayrımların olduğu antagonistik yapıyı siyasal toplumlarda yaşayamayacağını söyler.

Mouffe, toplumun kolektif kimlikleri ihtiva eden antagonistik bir yapı olduğu konusunda Schmitt ile aynı çizgideyken, Schmitt'in çoğulculuk ile demokrasinin bir arada olamayacağı konusunda ondan ayrılır ve bunun çok katı bir tutum olduğunu teslim eder. Demokrasinin farklı ve karşıt kolektif kimlikleri barındırma anlamında çoğulcu toplumlarda da var olabileceğini, hatta demokrasinin kurucu unsurunun bu çoğulculuk ve antagonistik çatışmaların olduğunu söyler (Mouffe, 2015b: 62). Yani Mouffe antagonistik çatışmaları demokrasiyi ortadan kaldıran değil, bizzat onu kuran ve demokrasinin var olmasını sağlayan yapılar olarak görür. Toplumdaki kimlikleri birbirine karşı konumlandırmada Schmitt kadar katı olmayan Mouffe, onları çatışma ya da antagonistik bir ilişkiye dönüşme potansiyeli taşıyan olgular olarak görür. Kimlikler arasında çok katı ayrımlar belirleyen ve onları dost-düşman ilişkisi içinde gören Schmitt bir manada sürekli bir çatışma halini tasvir eder. Mouffe'un yaklaşımı bu kadar katı değildir.

Mouffe, kimliklerin oluşumu ve onların birbirine karşı ilişki biçimlerinde Henry Staten'in "kurucu dışsal" kavramını kullanır. Staten'in kurucu dışsal kavramında kimliklerin oluşumu bir farklılığın belirlenmesine bağlıdır. Bir kimlik kendisi dışında beliren kendisine zıt bir farklılığa göre oluşur ve bu farklılık belirmesi kimliklerin oluşumunun bir ön koşuludur (Staten, 1985: 10-40). Beyaz kimliği siyah üzerinden, erkek kimliği kadın üzerinden oluşur ya da bunun tersi. Bu farklılıklar kimliğin dışını kurar.

Mouffe da buradan hareketle insanların ya da toplumun aslında sürekli bu kimliklerin yaratılmasıyla meşgul olduğunu, topluluk, grup ya da cemaatlerin kendilerini tanımlamada diğeri üzerinden hareket ettiğini ileri sürer. "Biz" kimliğini yaratmak için sürekli "onların" sınırlarını belirleriz. "onların" sınırları olmadan "biz" varolamıyoruz. Toplum bu kolektif kimliklerden oluşur ve bu bir çoğulculuk durumu arz eder (Mouffe, 2018: 27-30). Bu kimlikler her zaman bir dost-düşman ya da antagonistik bir ilişki içinde değillerdir. Ancak belli şartların gerçekleşmesi bu ilişki biçimini kolayca çatışmaya ya da antagonizmaya dönüştürebilir. Mouffe burada antagonizmayı sürekli gerçekleşen bir olay olarak değil, gerçekleşmesi olası bir olay olarak tanımlar. Yani iki kimlik birbirine karşı olabilir ancak bu her zaman onların düşman olduğu anlamına gelmez. Ama bu potansiyeli de barındırırlar ve liberallerin tam bir mutabakat iddiaları bu potansiyel karşısında atıl kalır zira kimliklerin bu ilişki biçimi hiçbir zaman aşılamaz. Siyasalın bu anlamıyla antagonistik yapısının kesinlikle aşılamayacağını bunun siyasalın ve demokrasinin kurucu unsuru olduğunu ileri sürer. Bir biz-onlar kimliği varsa orada her zaman antagonistik bir çatışma potansiyelinden bahsedilebilir. Dolayısıyla liberallerin

belirlediği bazı araçlarla antagonizmaları kaldırıp herkesin kabul edeceği bir mutabakat toplumu yaratmaları bir yanılısamadan başka bir şey değildir.

Freud'un "Özdeşim" kavramı da Mouffe için kullanışlı bir araç olarak ortaya çıkar. Freud insanların her zaman bir saldırganlık içgüdüsüne sahip olduğunu ileri sürerek bu saldırgan içgüdünün toplumu bölme potansiyeli taşıdığını söyler. Bunun kontrol edilme yöntemini de kişinin kendini sevgi temelinde ait hissettiği toplumsal ve kollektif bağlarla ilişkilendirilme olarak gösterir (Freud, 2019: 30-50). Yani insanlarla sürekli bir şekilde varolan saldırganlık içgüdüsü, dolaylı olarak toplumdaki antagonizmayı süreklileştirmektedir. Freud bu antagonizmaların önlenmesini kişinin kendisini ait hissedeceği bir kollektif kimlik yaratmakta yattığını, ortak kimliğin toplulukta bulunan kişiler arasında meydana getirdiği özdeşim duygusunun saldırganlığın bölünmeye varmasını engelleyeceğini söyler (a.g.e. 34-40). Freud'un bu tanımlaması ve yöntemi tam da Mouffe'un "agonizm" kavramına denk düşer.

"Agonizm" kavramına geçmeden önce Slavoj Zizek'in Jacques Lacan'dan aldığı, insanların üzerinden kendilerini bir kimliğe ait hissettiği "keyif" kavramının da açıklanması faydalı olacaktır. Keyif kavramı insanların bir kimlikle özdeşmelerinin duygusal boyutunu açıklamakta kullanışlı bir araçtır. Kimlik özdeşiminin tek başına saldırganlığın sevgiye dönüştürülmesi üzerinden açıklanmasının konuyu basite indirgemek olacağını söyleyen Zizek, bir kimlikle özdeşleşmenin duygusal boyutunun da hesaba katılması uyarısında bulunur (Zizek, 2011: 190-205). Lacan'cı kuramda toplumsal özdeşiminin kişide duygusal anlamda bir "keyif" oluşturduğu ve bu "keyif" halinin yarattığı hazzın insanları bir kimlikle özdeşleşme konusunda cezbedtiği ileri sürülür. Zizek de bu noktadan hareket ederek milliyetçi antagonizmaları açıklamaya çalışır. Zizek'e göre kişi kendisini ait hissettiği "millet" kimliğinden aldığı duygusal "keyfe" başka bir milletin tehdit oluşturduğunu anladığında onda milliyetçi bir nefret başlar. Bu nefretin oluşumu büyük oranda kendisini ait hissettiği milliyetçi kimlikten aldığı keyfin başka milletler tarafından çalınması ya da bozulması duygusuna bağlıdır (Zizek, 2011: 190-210). Bu anlamda kişinin duygusal bir tatminden özdeşleşmek istediği kimliklerin oluşması benzeri şekilde toplumda antagonistik bir ilişki potansiyeli meydana getirir.

Mouffe bu şekilde kolektif özdeşimlere ve kimliklere olan ihtiyacın hiçbir zaman kaybolmayacağını ve bu durumun siyasalın antagonistik yapısını da sürekli kıldığını, bu durumun aşılamayacağını Schmitt, Freud, Lacan ve Zizek gibi düşünürlerin kuramlarını kullanarak açıklamaya çalışır. Siyasalın antagonistik yapısının liberal demokratik değerlerle ortadan kaldırılabileceğini ileri süren demokrasi kuramcılarına ve liberallerin çoğuna bu argümanlar üzerinden karşı çıkar. İnsanların kollektif kimliklerinden sıyrılarak toplumun giderek bireyselleştğini, post-geleneksel toplumda antagonizmayı aşan yeni ilişki biçimlerinin ortaya çıktığını (Giddens, 2017: 92-97; Beck, 2013; 170-178) ve rasyonel bireyin faydasını maksimize etme peşinde olduğundan bu kimliklerin giderek anlamını yitirdiğini söyleyen liberal ve post-gelenekselcileri kollektif kimliklerin insanlardaki özdeşim duygusu ve tutkusunun göz ardı edilmemesi konusunda uyarır.

Liberallerin demokrasinin ve demokratik kurumların toplumdaki antagonistik çatışma halini sonlandıracağı tezlerini bu şekilde kimlik, özdeşim, aidiyet ve duygular üzerinden reddeden Mouffe, kendi argümanını oluşturmaya girişir. Mouffe toplumsal ilişkilerdeki antagonizmaların aşılmasını sabit kabul edip istikrarlı bir toplum ve demokrasinin daha iyi işleyebilmesi için antagonizmanın dönüştürülüp ehlileştirilmesi gerektiğini ileri sürer. Biz-onlar ilişkisini aşmak değil biz-onlar ilişkisini farklı bir şekilde inşa edilmesi gerektiğini söyler. Mouffe bir taraftan çatışmanın antagonistik boyutunun tamamen ortadan kaldırılamayacağını kabul edip, bir taraftan bunun ehlileştirilebileceği ihtimalini ortaya koyar (Mouffe, 2018: 15-30). Bu durumda üçüncü bir ilişki biçiminin ortaya çıktığını söyleyerek bunu da "agonizm" olarak adlandırır.

“Antagonizma iki tarafın herhangi bir ortak zemin paylaşmayan düşmanlar oldukları bir biz-onlar ilişkisiyken, agonizm çatışan tarafların çatışmanın rasyonel bir çözüm olmadığını kabul etmelerinin yanı sıra karşılıklı olarak muhaliflerinin meşruiyetini tanıdıkları bir biz-onlar ilişkisidir. Agonizmde çatışan taraflar düşman değil, “hasım”dır. Bu durumda demokrasinin görevi antagonizmayı agonizme dönüştürmek olduğunu söyleyebiliriz” (a.g.e., 28).

Bu yeni model muhaliflerin birbirini yok etme niyetlerini etkisizleştirecek ve muhalifler için yeni iletişim kanalları üretecektir. Agonistik model tarafından üretilen iletişim kanalları sayesinde antagonistik çatışmalar dönüşecek ve bu sayede muhalif hareketin çatışma ya da şiddet üreten yapısı etkisizleştirilecektir (Mouffe, 2018: 15-29). Daha önce de söylenildiği gibi Mouffe antagonizmanın varlığını yadsımıyor ya da ortadan kaldırmıyor. Bunu kabul edip çatışmaya dönüşmemesi için dönüştürmeyi ehliştirmeyi savunuyor. Bunun da geliştirilecek çeşitli kurum ve kanallarla sağlanacağına inanıyor ki bu konuda demokrasinin işlevi boyutundan liberallerle çatışıyor. Liberaller agonizmin toplumun bölünmüş muhalif kimliklerini koruduğu gerekçesiyle demokrasinin işleyemeyeceğini ve bunun demokrasiye tehdit oluşturduğunu iddia etseler de Mouffe bu yeni ilişki biçimini demokrasinin kurucu unsuru olarak görür. Şiddet üretmeyen ama muhalif yapıyı ve farklılığı koruyan agonistik kurum ve kanallar muhaliflerin karşısındakini bir düşman olarak görmekten çıkarıp onu “hasım” olarak konumlandırarak bu da siyasal mücadelenin meşru biçimlerde cereyan etmesini sağlayacaktır. Mouffe bu konuda parlamenter sistemi önemser ve parlamenter sistemin antagonistik çatışmaları agonistik cepheleşmelere dönüştürmede elverişli bir araç olduğunu söyler (Canetti, 2003: 191-194).

Mouffe agonistik yapıyı sadece ulusal politika için değil uluslararası politika için de geçerli olduğunu savunuyor. Uluslararası alanı da antagonistik çatışma potansiyeli taşıyan ilişki biçimleri üzerine temellendirir. Buraya kadar anlatılanların tamamının uluslararası alan için de geçerli sayar. Liberallerin rasyonellik ve bireycilikten hareket ederek kollektif kimlik ve kollektif aidiyetlerin yarattığı antagonizmayı ortadan kaldırıp herkesi kapsayan bir mutabakat halinin yaratılabileceği savlarına uluslararası politika alanında da karşı çıkar (Mouffe, 2018: 90-112). Burada liberal evrenselcilik ve Kantçı kozmopolit bir dünya savları üzerinden eleştirilerini oluşturur.

Liberalleri uluslararası ilişkilerin antagonistik yapısını kavrayamayıp, kendilerini medeni dünya karşısındakini özgürlüğün düşmanları olarak görüp kendi sistemlerini bütün dünya devletlerine dayatmaya benimsetmeye çalışmakla eleştirir. Uluslararası ilişkilerin çoğulcu yapısını reddederek liberal değerlere dayalı bir sistem yaratma girişimleri, bu değerlere karşı olan devlet ya da grupların tepkilerini ortaya koydukları meşru siyasal kanalları tıkır ve bu durum antagonizmaları ortadan kaldırmak yerine, antagonizmaları çatışmaya dönüştürerek daha çatışmalı bir uluslararası yapının doğmasına sebep olur. Terörizmin ortaya çıkış sebebini de burada görürken, kaynağını da tek kutuplu sistemde arar (Mouffe, 2018: 90-112). Liberal değerleri insanlık adına savaş iddialarıyla dünya sistemi haline getirmek istemeleri ve bunun sonucunda liberal değerlere dayalı tek kutuplu bir dünya sistemi yaratmaları düşman yaratmaktan başka bir işe yaramadığını ve bunun antagonizmaları çatışmaya dönüştürdüğünü ileri sürer.

Sonuç

Sonuç olarak her iki yaklaşım da daha geniş kitlelerin yönetimde söz sahibi olup demokrasinin daha sağlıklı işleminin arayışlarının ürünüdür. Her iki yaklaşımda da temel kaygı demokrasinin daha iyi işleminin nasıl sağlanabileceği ile ilgilidir. Bu kaygı üzerinden

yaklaşımları incelediğimizde Habermas'ın demokrasi anlayışı kitlelerin yönetime katılması anlamında daha kapsayıcıdır. Habermas iletişimsel faaliyetlerle siyasal sorunların özgürce tartışıldığı bir kamusal alan inşa etmekte ve bu alanda geniş bir kamu topluluğunu sorunların tartışılıp müzakere edilmesinde birer aktör haline getirmektedir. Temsili demokrasinin aşılıp tek tek bireylerin müzakere yoluyla yönetimde söz sahibi olduğu bu model günümüz demokrasileri adına en arzulanabilir model olma konumundadır.

Habermas'ın müzakereci demokrasi modeli, yönetime katılma anlamında daha fazla kişiye ulaşmada isabetli bir yaklaşım olarak belirse de çeşitli eksiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Habermas, kamusal alanın özellikle araçsal ve stratejik eylemlerle manipüle edilebileceğini ve bunun kamusal alandaki özgür iletişimsel eylemi kısıtlayabileceğini belirtse de kamusal alanın kurgusal yapısının bir tür koruma altında olduğu ümidi ve düşüncesi içindedir. Yani kurguladığı bu alanda herkes eşit bir şekilde özgürce tartışıp konuşmakta, sorunlar müzakere edilmekte ve bu iletişim süreci her zaman doğru olmasa da bir konsensüs ile sonuçlanmaktadır. Bu konsensüsü bireyin rasyonelliğine bağlamakta aydınlanma geleneğini bir manada devam ettirmektedir. Habermas'ın bütün sorun ve tartışmaların müzakere ve mutabakat ile biteceği ümidi, kamusal alanın olumsuzluklardan etkilenmeyen bir yapı olarak kurgulanması ve sorunların çözümü konusunda rasyonel bireye olan vurgusu yaklaşımı ütopyik kılmaktadır. Kollektif kimlikler, geleneksel yapılar ve siyasal duyguların toplumda yarattığı etki göz ardı edilmiş, bu kimlikler çerçevesinde oluşan ayrışma ve bölünmeler hesaba katılmadan herkes için geçerli olacak tam bir mutabakat hali hayal edilmiştir.

Mouffe'un yaklaşımına bakıldığında; Habermas'da gördüğümüz tek tek bireylere kadar inen bir katılım modeli kurguladığını göremiyoruz. Mouffe katılımı önemse de yaklaşımını liberal, müzakereci ve post-geleneksel çevrelerin kollektif kimlik, aidiyet ve insani duygular gibi mefhumların yarattığı antagonizmaların demokrasinin daha iyi işleminde göz edilmesi üzerine kurar. Mouffe antagonizmaların siyasal ve demokrasiyi kuran bir olgu olarak ele alıp bunların demokrasiye bir canlılık kazandırdığını ileri sürer. Mouffe'a göre kollektif kimlik, aidiyet ve duygular post-geleneksel yaklaşımların aksine önemini yitirmemişlerdir. Halen cemaat, aile ve parti gibi oluşumlara aidiyet duygularının önemli olduğunu ve bu aidiyetlerin toplumda çatışma potansiyeli taşıyan antagonizmalar ürettiğini ileri sürer. "Biz" kimliğinin her zaman karşısında "onlar" kimliğini oluşturduğunu, Freud'dan "özdeşim" Laclau ve Zizek'den "keyif" kavramlarını alarak toplumdaki ayrışmayı gerekçelendirir.

Mouffe bir anlamda "biz" kimliğinin olmadan "onların" oy kullanmaya dahi gitmeyeceğini söylemeye çalışır. Ya da "biz" kimliğine karşı "onlar" kimliğine ait olmaktan aldığı haz ve tutku olmadan siyasi katılımın gerçekleşmeyeceğini ileri sürer. Bu yüzden liberal demokratlar ya da müzakerecilerin demokrasiye antagonizmaları kaldırma işlevi yükleyip toplumda tam bir mutabakat aramaları demokrasiyi canlandırmak şöyle dursun altını oymaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu yüzden üçüncü yol olarak antagonizmaların kaldırılmadan dönüştürülmesi, ilişkilerin çatışma ve düşmanlık yaratan potansiyelinin etkisizleştirilerek muhalifin hasım olarak konumlandırıldığı agonistik bir ilişki biçiminin kurgulanmasını önerir. Bu sayede hem toplumun antagonistik yapısı korunuyor hem de çatışma potansiyeli etkisizleştirilip muhalifin rakip ya da hasım olarak konumlandığı yeni bir mücadeleci ortam inşa ediliyor.

Mouffe toplumun yapısına uygun daha gerçekçi bir yaklaşım kursa da buradaki eksiklik antagonizmaların agonizme nasıl ve hangi araçlarla dönüştürüleceğidir. Antagonizmaların siyasal alanda bir rekabet yarattığında önemli ve haklı argümanlar sunsa da antagonizmaların çatışmalı halinin nasıl ve hangi araçlarla dönüştürüleceği konusunda yeterli argüman geliştirememiştir.

Kaynakça

- Akkol, M. L. (2019). Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve Kamusal Alan Kavramının Analizi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (37), s. 171-180.
- Beck, U. (2013). *Siyasallığın İcadı*. Nihat Ülner (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benhabib, S. (1999). *Demokrasi ve Farklılık*. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel (çev), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Canetti, E. (2003). *Kitle ve İktidar*. Gülşat Aygen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erdoğan, M. (2012). Müzakereci Demokrasi Ve Sınırları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(22), s. 25-43.
- Erdoğan, M. (2017). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Freud, S. (2019). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. Haluk Barışcan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2017). *Sağ ve Solun Ötesinde*. Müge Sözen (çev), İstanbul: Metis Yayınları.
- Gutmann, A. (1996). Democracy, Robert E. Goodin ve Philip Pettit (ed.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy* içinde, Cambridge: Blackwell, s. 411-21.
- Habermas, J. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article, *New German Critique*, Autumn (3), 49-55.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Habermas, J. (2018). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Tanıl Bora ve Mithat Sencer (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2015a). *Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset*. Murat Buzluolcay (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2015b). *Demokratik Paradoks*. A. Cevdet Aşkın (çev.), Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2018). *Siyasal Üzerine*. Mehmet Ratip (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, S. Ç. (2017). Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 15(30), s. 231-252.
- Schmitt, C. (2006), *Siyasal Kavramı*. Ece Göztepe (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitt, C. (2017). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*. A. Emre Zeybekoğlu (çev), Ankara: Dost Kitabevi.
- Staten, H. (1985). *Wittgenstein and Derrida*. Oxford: Blackwell.
- Zabunoğlu, G. (2018). Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 66(4), s. 795-817.
- Zizek, S. (2011). *Olumsuzla Oyalanma*. Hakan Gür (çev), İstanbul: İmge Kitabevi.